

A KÜLÖNTÁMOGATÁST IGÉNYLŐ GYERMEKEK SZÜKSÉGLETEINEK KIELÉGÍTÉSÉRE FELKÉSZÜLT PEDAGÓGUSOK KÉPZÉSÉNEK DILEMMÁI

A MAGYAR NYELV HAGYOMÁNYOSAN gyógypedagógusnak nevezi azt a szakembert, aki a különtámogatást igénylő gyermekek szükségleteinek kielégítésére szerez képesítést. A *gyógypedagógus* fogalomkör tartalma – több mint száz évvel ezelőtti hazai kialakulásától kezdve – folyamatosan változik. Ebbe a fogalomkörbe beletartozik mindaz a tudás, amellyel a gyógypedagógus rendelkezik, és mindaz a tevékenység, amelyet a külön támogatást igénylő gyermekek szükségleteinek kielégítése során gyakorol.

A gyógypedagógusok képzése a különtámogatást igénylő gyermekek, fiatalok és felnőttek szükségleteinek felismeréséből jött létre. Az intézményes gyógypedagógusképzés létrejöttének kezdetén a tanítói, teológiai, orvosi, valamint ápoló-gondozói tudással és gyakorlattal rendelkezők köréből kerültek ki azok, akik a fogyatékos gyermekek és felnőttek számára alapított emberbaráti intézetekben kezdtek el velük foglalkozni. A gyógyítás, a nevelés, az ápolás és gondozás tevékenységei ekkor még nem különültek el egymástól. Az emberbaráti segítség eszközei indítékaiból és gyakorlati tapasztalataiból alakultak ki azok az ismeretek, amelyek egy egészen új, korábban nem létezett szakember – a gyógypedagógus – képzésének alapjaivá váltak a 19. sz. elején. A képzésben különböző szakterületek képviselői, mindenekelőtt orvosok (az érzékszervi sérülések, a mozgássérülések, az értelmi fejlődést korlátozó sérülések diagnosztizálásával és orvoslásával foglalkozók), a gyermekek iskolai oktatásával foglalkozó tanítók, az emberi lélek természetéről tapasztalati tudással és teológiai-filozófiai ismeretekkel rendelkező egyházi személyek, majd később a lélektan művelői vettek részt. A gyógypedagógus-képzés hazai kezdeményezői is tudták, külföldi tapasztalatokra támaszkodva, hogy a sérült gyermekek gyógyító és nevelő segítséget igényelnek elsősorban, de többnyire életük későbbi szakaszaiban sem hagyhatók támogatás nélkül.

Napjainkban a gyógypedagógus-képzés változatlanul támaszkodik a gyógypedagógia forrás- és határtudományainak ismereteire, azonban a képzés középpontjában a sérült, fogyatékos emberre vonatkozó, ma már rendszerbe foglalható gyógypedagógiai ismeretek összessége és a tapasztalatokon alapuló gyakorlati tudás megszerzése áll. A tudásgyarapodás a gyógypedagógus-képzésben is folyamatos differenciálódáshoz és specializálódáshoz vezet. A gyógypedagógus-képzés formálása közben a 21.

század elején olyan dilemmák merülnek föl, amelyek a szakemberszükséglet valamint a lehetséges fejlesztési irányok elágazásainak problémáival függenek össze. Néhány jellegzetes dilemma bemutatása hozzájárulhat az aktuális igényekhez alkalmazkodó képzéstervezéshez és annak a jövőképeknek a felvázolásához, amelyre napjainkban különös igény mutatkozik.

A gyógypedagógus tevékenysége

A gyógypedagógiai nevelés tágabban értelmezhető, mint a neveléstudomány által értelmezett nevelés. A gyógypedagógus feladatköre, tevékenységrendszere ugyanis a *gyógypedagógiai nevelés* mellett magában foglalja a *gyógypedagógiai terápiát* és a *gyógypedagógiai rehabilitációt* is. Ezek a tevékenységek a *különtámogatást igénylő* (sérült, fogyatékos, akadályozott fejlődésű és életvezetésű) *népesség csoportjai* (hallássérültek, látássérültek, beszédben akadályozottak, viselkedési és teljesítményszavart mutatók, mozgáskorlátozottak, értelmileg akadályozottak, tanulásban akadályozottak) szerint különböznek. A hazai gyógypedagógusok képzése ebből következően *populáció-specifikus szakokon* (hallássérültek pedagógiája, látássérültek pedagógiája, logopédia, pszichopedagógia, szomatopedagógia, értelmileg akadályozottak pedagógiája, tanulásban akadályozottak pedagógiája) történik. A sérülések, fogyatékoságok, akadályozottságok orvosi, pszichológiai és pedagógiai szempontú osztályozása napjainkra újabb csoportok definiálását eredményezte: az *autisták*, a *más fogyatékosok* (pl. súlyos figyelemzavart mutató, ill. részképesség-zavarban szenvedő diszlexiás, diszgrafiás, diszkalkuliás, vagy a kórosan hiperaktív gyermekek), illetve a *halmozottan fogyatékosok* csoportjainak (pl. az érzékelés-, a mozgás- a mentális fejlődést egyaránt érintő sérülések esetén szükséges) gyógypedagógiai nevelésére, terápiájára és rehabilitációjára való felkészítés újabb gyógypedagógiai szakok kialakítását teszi szükségessé az alapdiplomás valamint a szakirányú képzésekben.

A gyógypedagógusok többsége napjainkban is elsősorban a közoktatási rendszerben dolgozik: a tanköteles korú fogyatékos népesség számára kialakított alapfokú oktatási intézményekben, ahol a Nemzeti Alaptantervre épülő speciális intézményi pedagógiai programok, keret- és helyi tantervek alapján látja el a gyógypedagógiai nevelés feladatait (Illyés 1996). Nevelő, terápiás és rehabilitációs tevékenysége azonban kiterjed a fogyatékos gyermekeket fogadó óvodákban, a fogyatékos fiatalokat oktató szakiskolákban, középiskolákban szükséges gyógypedagógiai feladatok ellátására is. Emellett a közoktatási rendszer egyéb szinterein – különösen a pedagógiai szakszolgáltatás (az MKM 14/1994. sz. rendelete a képzési kötelezettségről és a pedagógiai szakszolgáltatásokról) valamint a gyermekjóléti szolgálatok területein – is végez gyógypedagógiai tevékenységet. Mindebből is látható, hogy a gyógypedagógus tevékenységrendszere rendkívül szerteágazó. Ezekre a tevékenységekre a szakos alapképzés és ezen belül egyes specializációk, illetve a továbbképzési rendszerben a szakirányú diplomát adó képzések és a specializációkkal elmélyültebben foglalkozó tanfolyamok biztosítanak lehetőségeket. Ezek kínálatának fejlesztése állandóan aktuális képzés-fejlesztési feladat.

Az 1992-es képzési reform bevezetése óta a tanári és a terapeuta szakági specializációk (valamennyi gyógypedagógiai szakon belül) eltérő tevékenységekre készítenek fel.

A gyógypedagógiai tanár: Felkészül a közoktatási törvényben meghatározott oktatási-nevelési feladatok ellátására, vagyis a szakjának megfelelő területen az évfolyam és/vagy képességszint szerint működő, speciális szükségletű óvodai, illetve tanulócsoportok vezetésére; az iskolai oktatásban a műveltségterületnek és tantervnek a sérülés, fogyatékoság, akadályozottság jellegéhez és súlyosságához igazodó megtervezésére, feldolgozására és közvetítésére speciális eljárásokkal; képesítést szerez a speciális osztályokban egyéni, illetve kiscsoportos foglalkozások/tanítási órák keretében az egyéni képességfejlesztésre, a teljesítmények értékelésére. Elsősorban a tanítást középpontba helyező gyógypedagógus szerepre készül fel, az ehhez szükséges ismereteket szerzi meg és az ehhez szükséges képességeinek fejlesztéséhez kap segítséget (*Képesítési követelmény 2000*).

A gyógypedagógiai terapeuta: Felkészül arra, hogy a szakjának megfelelő területen képes legyen a gyógypedagógiai diagnosztikai eljárások alkalmazásával a sérülés, fogyatékoság, akadályozottság kialakulási folyamatának feltárására, súlyosságának megállapítására; az érintett személy fejlődéstörténetének alapján a gyógypedagógiai terápiás eljárások kiválasztására, az egyéni terápiás programok megtervezésére és vezetésére, az eredmények értékelésére. Megismeri az integráltan tanuló gyermekek tanulási-segítésének módjait. Képesse válik a gyógypedagógiai szakszolgáltatás keretében a korai fejlesztő, a beszédjavító, a tanulást segítő és tanácsadó és rehabilitációs munkára, az ún. „más fogyatékosok” csoportjába tartozó, valamint a viselkedési, beilleszkedési nehézséget mutató, lassan fejlődő gyermekek komplex gyógypedagógiai fejlesztésére (*Képesítési követelmény 2000*).

Az egyes gyógypedagógiai szakokhoz igen eltérő gyakorisággal előforduló fogyatékosággal élő csoportok tartoznak (a rendelkezésre álló statisztikai adatokból csak néhány példát emelünk ki: a látássérült tanulók előfordulása a hazai tanköteles népességben 0,77 ezrelék (*Kovács 2000*), ezzel szemben a tanulásban akadályozott tanulók aránya 2,5–3 százalék (*Gaál 2000*); ill. az egyes korosztály-övezetekben (pl. óvodások, általános iskolások, középiskolások, a felsőoktatásban tanulók, munkavállaló felnőttek, intézményes szociális ellátást igénylő felnőttek, időskorúak) is nagyon eltérő a gyógypedagógiai segítséget igénylők aránya. (Pl. idős korban növekszik az érzékszervi vagy mozgássérülések aránya, ugyanakkor a tanulásban akadályozott személyek a tanköteles kor után csak ritkán igénylik a gyógypedagógus segítségét.) Ebből következően a gyógypedagógusok képzésében az életkori szakaszok gyógypedagógiai feladatainak ismerete szakonként jelentősen eltér. A tanköteles kor előtti és utáni életkori szakaszokhoz kapcsolódó gyógypedagógiai tevékenységek ismereteinek alapos elsajátítása az alapidiplomás képzésben szinte alig lehetséges. Ezek az ismeretek a továbbképzések keretében szerezhetők meg.

A gyógypedagógus alkalmazása

A gyógypedagógiai diplomával rendelkezők nagy többsége a közoktatási intézményhálózatban dolgozik, emellett az egészségügyi és a szociális intézmények is alkalmaz-

nak gyógypedagógusokat. A speciális nevelési szükséglet kielégítését szolgáló hazai közoktatási intézményekben – a közoktatási statisztikák minden évben feldolgozott adatai szerint – legalább két évtizede folyamatos a hazai gyógypedagógus-hiány. Az egészségügyi és szociális intézményekben alkalmazott gyógypedagógusokról nem készül átfogó adatszolgáltatás. Napjainkban az állami fenntartású intézmények mellett az egyházi és a civil fenntartású intézmények is növekvő számban alkalmaznak gyógypedagógusokat.

A gyógypedagógiai tanári szakágon szerzett speciális szakképzettség a szaknak megfelelő típusú, fogyatékos tanulók oktatását-nevelését ellátó általános iskolák 1–6. évfolyamain minden szak esetében valamennyi műveltségi terület valamennyi tantárgyának – az idegen nyelvek és az informatika kivételével – oktatására jogosít. Egyes szakok – a képesítési követelmény alapján – jogosultságot adnak egyes tantárgyak magasabb évfolyamokon történő oktatására is. A felső tagozat magasabb osztályai-ban a szaktárgyak oktatásában jelenleg is sok olyan általános iskolai tanár vesz részt, akik megszerezték – első vagy második diplomájukkal – a gyógypedagógiai tanári végzettséget. A kettős szakképzettség szerepe várhatóan tovább nő, ezért az alapdiplomás képzésben szükséges olyan szakpárok kialakítása, amelyben valamely gyógypedagógiai szak tanári szakágához felvehető valamely szaktudományi tanárszak.

A közoktatási intézményhálózatban alkalmazott gyógypedagógiai tanárok egy része nem iskolai oktató-nevelő munkát végez, hanem a pedagógiai szakszolgáltatás különböző területein (korai fejlesztés, nevelési tanácsadás, logopédiai ellátás, szakértői munkakör stb.) dolgoznak.

A gyógypedagógiai terapeuta szakági specializációban szerzett gyógypedagógusi szakképzettség a pedagógus-munkakör betöltéséhez a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvényben a fogyatékos gyermekek és tanulók különleges gondozásáról, illetve a pedagógiai szakszolgáltatásokról szóló rendelkezések szerinti tevékenységek ellátása mellett a szociális és egészségügyi intézmények gyógypedagógiai, rehabilitációs munkaköreiben is foglalkoztathatók. A gyógypedagógiai terapeuták alkalmazásáról csak néhány éve gyűlnek a tapasztalatok. Eszerint egyre több gyógypedagógiai tevékenységet folytató intézmény alkalmaz valamely terapeuta szakágon diplomát szerzett gyógypedagógust. A terapeuta szakágak képzési tartalmainak fejlesztése folyamatos. Várhatóan a szakirányú diplomát adó továbbképzések keretében is megjelennek a közeljövőben az egyes gyógypedagógiai szakokhoz kapcsolódó terápiás képzések. A fentiekből is látható, hogy a gyógypedagógusok foglalkoztatása viszonylag széles skálán mozog. A munkáltatónak nagyon pontosan kell meghatároznia, hogy milyen munkakörre kíván gyógypedagógust alkalmazni. Ezzel is összefüggésben állhat az a tapasztalat, amely szerint egyre nő az igény az erősen specializált továbbképzések iránt.

A gyógypedagógus kompetenciája

A gyógypedagógusok mindenkori kompetenciájának meghatározásában döntő szerepet játszott/játszik a gyógypedagógia alapfogalmainak értelmezése. A gyógypedagógia a legátfogóbb hagyományos alapfogalmát – a fogyatékoságot – ma már nem

azonosítja a testi, biológiai sérüléssel, hanem következményes állapotnak tekinti. A fogyatékosnak minősített gyermekeket, fiatalokat és felnőtteket pedig a tanulás, a szociális beilleszkedés, a szakmatanulás, az életvezetés szempontjából akadályozott, illetve korlátozott élethelyzetű személyeknek tartja, akik különleges támogatást igényelnek. A gyógypedagógus az oktatási, nevelési, terápiás, rehabilitációs eljárásokkal közvetlenül az akadályozottságot, korlátozottságot kívánja enyhíteni, csökkenteni és ezzel közvetve befolyásolni a fogyatékos állapotát is (*Mesterházi 2001a*).

A gyógypedagógia az individuális nevelési, terápiás és rehabilitációs szükségleteket vállalja tevékenysége szempontjából meghatározónak. Ennek kielégítése végső soron az érintett személyek életminőségének javulását eredményezi. Ebből következően a gyógypedagógus kompetenciájában a sérült, fogyatékos, akadályozott személyek teljes biográfiájának és szociális környezetének alapos ismerete meghatározó. A gyógypedagógiai segítségnyújtás tehát minden esetben kizárólag az individuum alapos ismerete alapján történhet. Emellett rendkívül átfogó, komplex tudással kell rendelkeznie az individuum szempontjából szükséges gyógypedagógiai segítség megtervezésében és megvalósításában. A gyógypedagógia interdiszciplinaritása a mindennapi gyakorlatban is megkívánja a sokoldalú tudást, amelyben jelen vannak a gyógypedagógia határterületének ismeretei is. Több tudományág (így például az antropológia, a nyelvtudomány, az orvostudomány, a pszichológia, a pedagógia, a szociológia, a jogtudomány stb.) a sérülésekre, fogyatékosságokra, akadályozottságokra vonatkozó ismeretei segítik a gyógypedagógust a legmegfelelőbb különtámogatást nyújtó eljárás kiválasztásában.

Napjainkra a gyógypedagógia és a gyógypedagógus kompetenciájának – a kezdeti állapotokhoz képest számottevő – bővülése következett be és ez a folyamat várhatóan folytatódik. Az iskolai tanulási nehézségek tömeges előfordulása kinyitotta az iskolák kapuit a gyógypedagógia előtt. A speciális tanulási technikák, a tanulásterápiás eljárások, a tanulási problémák diagnosztizálását szolgáló módszerek a gyógypedagógia szűkebb köreiből alakultak ki, majd lényegesen szélesebb körben is megjelent irántuk az igény. A legtágabban értelmezett gyógypedagógiai kompetencia magában foglalja a speciális nevelési szükségletek kielégítése mellett az érintett, különtámogatást igénylő fogyatékos személyek egészségvédelmét, szociális biztonságát, munkaerőpiaci helyzetét, életminőségét, sőt a szülői és egyéb, a fogyatékos személyeket tömörítő szervezeteknek nyújtott segítséget is. Emellett a gyógypedagógia kompetenciájának bővülését eredményezi a különféle speciális diagnosztikai, fejlesztő, terápiás, rehabilitációs módszerek folyamatos fejlesztése. A gyógypedagógia területén folyó jelentősebb tudományos kutatások (pl. a természeti és szociális környezet szennyezése következtében kialakuló fejlődési akadályozottságok és viselkedési zavarok, új gyógyító eljárások kidolgozása, a tudatbefolyásolás hatására kialakuló függőségek megelőzése és terápiája stb.) eredményei várhatóan tovább bővítik a gyógypedagógus tudását, tevékenységi körét, kompetenciáját (*Mesterházi 1998a*).

A gyógypedagógia gyakorlati tapasztalatainak felhalmozódása, a határtudományok kutatási eredményeinek rohamos növekedése, a különtámogatást igénylő gyermekek, fiatalok és felnőttek számának gyarapodása, valamint a gyógypedagógiai segít-

séggel szemben támasztott sokféle elvárás a képzési tartalmak folyamatos és gyors átalakítását teszi szükségessé. A közoktatást és felsőoktatást szabályozó jogalkotás, az oktatás és nevelés folyamatait meghatározó tantervi programok változásai azt igénylik, hogy a képzés szinte azonnal reagáljon ezekre. Ennek következtében a képesítési követelmények viszonylagos állandósága mellett a gyógypedagógus-képzés tartalmi differenciálódása, a specializációk és ezzel együtt a választási lehetőségek számának növekedése az oktató számára állandó problémát jelent: hogyan lehetséges a hallgatókat az ismeretek roppant tömege és folyamatos változása mellett a legszükségesebb tudás felé orientálni, ezzel egyidejűen az alapos elmélyülést elősegíteni egy-egy témakörben?

Az integrált nevelés és oktatás

A hazai gyógypedagógus-képzésben a külföldön szerzett tapasztalatok alapján az 1970-es években jelent meg a fogyatékos és nem fogyatékos gyermekek együttnevelése – integrált óvodai és iskolai nevelése – témakörben indítandó kísérleti fejlesztés és kutatás gondolata (Csányi 1991). Ez időben már egy jól kiépült, a szegregáció elvén alapuló elkülönített gyógypedagógiai iskolarendszer létezett. A gyógypedagógiai intézményekbe történő beiskolázás folyamatában sok olyan tapasztalat halmozódott fel, amelyek egyértelművé tették, hogy a szülők bizonyos esetekben nem értenek egyet az elkülönített oktatással. A szülők ebben az időben nem rendelkeztek – nem rendelkezhetek – elég érdekérvényesítő erővel, ezért a gyógypedagógusok kezdeményezésére indult el a hazai integrált nevelés kísérletsorozata. Az integrált nevelés lassú terjedésével egy időben – az 1980-as évek végén – viták kezdődtek arról, hogy ez milyen szerepváltozást jelent a gyógypedagógia és a gyógypedagógusok számára.

Az integrált nevelés külföldi és hazai eredményei is azt bizonyították, hogy a gyógypedagógus szakértelme iránti igény megnőtt. Már nem csak az elkülönített gyógypedagógiai intézményekben, hanem az integrált nevelésben résztvevő többségi óvodák és iskolák is igényt tartottak közreműködésére. Az 1985. évi I. sz. törvény, majd ennek módosításai már óvatosságot teremtettek bizonyos esetekben az együttnevelésre, majd az 1993. évi LXXIX. sz. törvény a közoktatásról bizonyos korlátozásokkal biztosította a szülők iskolaválasztási jogát. Ennek konzekvenciái megjelentek a gyógypedagógus-képzés 1992-ben bevezetett reform-tantervében. Ez időtől kezdve a gyógypedagógusok alap- és továbbképzésében az integrált nevelés nemzetközi tapasztalatai, pedagógiai kérdései és módszertana témakörökben a hallgatók elsajátíthatták a legfontosabb ismereteket. Az integrált nevelés terjedése hatással volt és lesz a gyógypedagógiai intézményekre is. Megkezdődött ezen intézmények funkcióbővülése. Olyan fejlesztő központokká válnak, amelyekben új szolgáltatások jelennek meg: információ-tanácsadás, konzultáció a szülők és pedagógusok számára, tantervek és egyéni fejlesztő programok kidolgozása, az integrált nevelés eredményeinek mérése, fejlesztő kutatások irányítása, továbbképzések szervezése stb. Ez azt jelenti, hogy a gyógypedagógus ma már nem csak közvetlenül a különtámogatást igénylő gyermekekkel és tanulókkal foglalkozik, hanem a gyermekek/tanulók környezetének formálásában, a legkedvezőbb nevelési feltételek megteremtésében is aktívan vesz részt. Ez

a feladat a tényszerű tudás bővülése mellett a gyógypedagógus személyes képességeinek meghatározott irányú fejlesztését is megkívánja, pl. tárgyaló/konzultáló képesség, együttműködés, munkafolyamatok sokoldalú összehangolása, a kompetenciák pontos elkülönítése, az előítéletek csökkentéséhez szükséges viselkedésmódok stb. Az integrált nevelés tehát nemcsak az érintett gyermek és szülei számára jelent esélyeket és az ezzel járó konfliktusokat, hanem a gyógypedagógus számára is.

A különtámogatást igénylő hallgatók növekvő számú megjelenése a felsőoktatásban további új feladatot jelent a gyógypedagógus számára. Szakértelmére és tapasztalataira nagy szükség van azoknak a szolgáltatásoknak a kidolgozásában és elterjesztésében, amelyek a nehezített feltételek között is elősegítik a tanulmányok eredményes folytatását (Csányi 2001).

A gyógypedagógiai tudás iránti igény

Az együttnevelés folyamatos terjedése, valamint a tanulási nehézségekkel, viselkedési és iskolai teljesítményzavarokkal küzdő gyermekek számának feltűnő növekedésével egyre jobban artikulált igény jelent meg bizonyos gyógypedagógiai ismeretek, különösen a pedagógiai diagnosztikai és tanítási technikák iránt a többségi, vagyis nem sérült/fogyatékos/akadályozott fejlődésű gyermekeket és fiatalokat nevelő, oktató közoktatási intézmények pedagógusai részéről. A hazai pedagógusképzésekben az 1980-as évek közepétől elkezdődött a gyógypedagógiai alapismeretek bevezetése, többnyire egy féléves, 30 órás tanegység keretében. Majd a gyógypedagógus-képzés kihegyezett tagozatain (Debrecen, Kaposvár) olyan speciális kollégiumok bevezetése kezdődött 150–180 órában, amelyek elsősorban a mentális fejlődésükben elmaradt, tanulási nehézségekkel küzdő gyermekek általános iskolában megtartásához kívántak hozzájárulni (Mesterházi 1989, 1990). Ezt követően a tanító szakos hallgatók számára csakhamar megindult a tanulásban akadályozottak pedagógiája elnevezésű gyógypedagógiai szak meghirdetése nappali tagozaton, szakpárban (Békéscsaba, Kaposvár). Több éven át a diplomakiadás a *Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolán* történt, majd a Kaposvári Egyetem Tanítóképző Főiskolai Kara 1999. évtől megkapta az engedélyt egy gyógypedagógiai tanári szak (tanulásban akadályozottak pedagógiája) megindítására, tanító szakpárosítással. Ennek a képzésnek elsőrendű célja az, hogy a nehezen tanuló, tanulásban akadályozott gyermekek közvetlenül az osztálytanítótól kapjanak speciális segítséget, különtámogatást annak érdekében, hogy a többségi általános iskolában eredményesen tanulhassanak.

A gyógypedagógus-képzés és a tanítóképzés együttműködése a fenti képzési formák kialakításában valósult meg, ennél azonban lényegesen szélesebb körben vált érzékelhetővé a hatása (Mesterházi 1998b). Ezzel a hatással is magyarázható, hogy rendkívül népszerűvé váltak a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, illetve 2001. január 1. óta ennek jogutód intézménye (ELTE, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar) által meghirdetett, elsősorban a tanulási nehézségek kérdéskörével, valamint speciális fejlesztési technikákkal foglalkozó pedagógus-továbbképző tanfolyamok, amelyeken egyre nagyobb számban vettek részt óvodapedagógusok, tanítók, általános iskolai, esetenként középiskolai tanárok. Folyamatosan

növekszik azoknak a pedagógusoknak a száma, akik kiegészítő alapidipomás képzésre jelentkeznak annak érdekében, hogy valamely gyógypedagógiai tanárszakon szerezzenek szakképesítést. Elsősorban azoknak a pedagógusoknak a felvételére kerül sor, akik gyógypedagógiai nevelést folytató közoktatási intézményekben dolgoznak. Ennek a képzésnek az az elsőrendű célja, hogy megszerezzék a munkakörükhöz szükséges szakképesítést a megfelelő gyógypedagógiai szakon. A gyógypedagógiai szakos ellátottságot azonban ezzel a képzési formával sem lehetett lényegesen javítani.

A gyógypedagógiai tudás iránt igény feltűnő expanzióját lehet tapasztalni napjainkban. Szinte valamennyi hazai felsőoktatási intézmény, amelyekben óvodapedagógia és tanító szakos képzés folyik, kifejezte azt a szándékát, hogy székhelyen kívüli képzési formában, illetve szakindítási eljárás keretében gyógypedagógiai tanárszakokat kíván intézményében elindítani, részben diplomás pedagógusok számára, részben pedagógusképző szakokkal (elsősorban a tanulásban akadályozottak pedagógiája, a pszichopedagógia és a logopédia szakokon) szakpárban, nappali tagozatos alapképzés keretében. A képzési feltételek megteremtése bizonyára igénybe vesz néhány évet. Ez idő alatt az ELTE, BGGYFK-ra az a feladat hárul, hogy együttműködő partnerként, részben a gyakorlati képzésbe bekapcsolódó gyógypedagógiai intézmények gyakorlati szakemberei számára multiplikátor-képzéseket indítson abból a célból, hogy felkészülhessenek a gyakorlatvezetői feladatokra; részben azoknak az oktatóknak, akik a felsőoktatási törvényben előírt oktatói követelmények teljesítése mellett a gyógypedagógiai szakismeretekkel is rendelkezniük kell annak érdekében, hogy a speciális és nagy számú gyógypedagógiai tanegységek oktatására felkészüljenek (*Mesterházi 1998c*). Mindebből következik, hogy a gyógypedagógus-képzésben jelentős átalakulás megy végbe, vagyis kialakulnak újabb gyógypedagógus-képző helyek, amelyek egy-egy gyógypedagógiai szak variánsait fogják kialakítani. Valószínűleg néhány éven belül további négy-öt hazai egyetem pedagógusképző főiskolai karán várható egy-egy gyógypedagógiai szak megindítása. Ezzel lényegesen kibővül a gyógypedagógia felsőoktatási művelésének lehetősége.

A többszintű gyógypedagógiai képzés

A gyógypedagógiai tudás széles körű terjedésével párhuzamosan egy másik fejlődési folyamat is megindult a gyógypedagógus-képzésben. Az 1990-es évek elején a főiskolai szintű gyógypedagógus-képzés kereti között megkezdődött az egyetemi szintű gyógypedagógus-képzés tantervének a kidolgozása, 2001-ben kerül sorra az egyetemi szintű *gyógypedagógia* szak indításához szükséges engedély megkérése. Ennek a képzésnek a célja olyan gyógypedagógiai szakemberek képzése, akik képesek a gyógypedagógia elméleti és gyakorlati ismereteinek széles körű szintetizálására, az elmélet és gyakorlat továbbfejlesztésére, nemzetközi összehasonlítására, tudományos kutatásra, a gyógypedagógiának a felsőoktatásban és az ellátórendszerekben való magas szintű művelésére, a gyógypedagógiai innovációk kidolgozására és bevezetésének irányítására.

Az egyetemi szintű gyógypedagógia szak megindítása a gyógypedagógus-képzés és a gyógypedagógia tudomány művelésének sok évtizede húzóóó problémáját segíthet

megoldani. Bármely tudomány művelése ugyanis szorosan kötődik az adott tudomány területén megszerezhető tudományos fokozathoz. A gyógypedagógia-tudomány hazai művelői az egyetemi szintű gyógypedagógia-tudomány szak hiányában kizárólag a gyógypedagógia valamely forrás- vagy határtudományának területén szerezhetnek tudományos fokozatot. Ennek az ellentmondásnak az a lényege, hogy míg a gyógypedagógiai alapképzés a multidiszciplináris jellegű gyógypedagógia-tudomány területén folyik (pl. gyógypedagógiai kórtan, gyógypedagógiai pszichológia, gyógypedagógiai szociológia stb.), addig a posztgraduális tudományos képzés csak leszűkítve, valamely forrás- illetve határtudomány (orvostudomány, pszichológia, neveléstudomány, szociológia stb.) területén. Ez a körülmény részben nehezíti a tudományos pályára jutást, részben azzal a következménnyel is jár, hogy a gyógypedagógia specifikus szakágainak tudományos művelése gyakran háttérbe szorul. Az egyetemi szintű gyógypedagógia szak megindítása lehetővé teszi a működő doktori iskolákhoz való csatlakozást a gyógypedagógia-tudomány szempontjából szükségesnek tartott kutatási témakörökben (*Illyés 1989; Mesterházi 2001*).

A gyógypedagógiai tudás közvetítésének további formái – mint például az iskola-rendszerű felsőfokú szakképzés (gyógypedagógiai asszisztensek képzése), a gyógypedagógiai szakvizsga, valamint az egyetemi szintű gyógypedagógia szakhoz kapcsolódó tanári modul (a gyógypedagógiai ismeretek középiskolában történő oktatására felkészítés céljából) – részben több éve működik, részben bevezetésük folyamatban van.

Részvétel a hátrányos helyzetű, felzárkóztatást igénylő és az etnikai kisebbséghez tartozó gyermekek nevelésében

A hátrányos helyzetű, felzárkóztatást igénylő – közülük számosan a roma kisebbséghez tartozó – gyermekek tanulási nehézségeinek rendkívül összetett oka van. Ezek enyhítése nem valósítható meg kizárólag pedagógiai eszközökkel. Ennek ellenére a halmozottan hátrányos helyzettel összefüggő tanulási problémák esetén az óvodák, de különösen az általános iskolák a speciális különtámogatást nyújtó iskolák felé fordulnak. A megoldáskeresésnek ez az iránya és módja eredményezte azt, hogy a tanulásban akadályozott (részben az enyhe fokban sérült értelmi fogyatékos, részben az átfogó és tartós tanulási nehézséggel küzdő) gyermekek speciális, eltérő tantervű általános iskoláiban lényegesen nagyobb arányban (országosan mintegy 40–50%-ban) fordulnak elő hátrányos helyzetű, illetve a roma kisebbséghez tartozó gyermekek, mint az adott tanköteles korosztályban. Annak ellenére, hogy a gyógypedagógiai szaktudás számos eleme (pl. a tanítás módszerei, speciális fejlesztő eljárások, a szakmatanulás segítése stb.) jelenthet segítséget a nehezen tanuló, halmozottan hátrányos helyzetű gyermek iskolai teljesítményének javulásához, a probléma megoldása nem elsősorban az eltérő tantervű iskolától várható.

A hátrányos helyzet és a gyenge iskolai teljesítmény közötti szoros összefüggést számos kutatási eredmény igazolta. Ugyanakkor az is bizonyos, hogy az iskolai teljesítmények javulása javítja a későbbi életminőséget is. Ezért a halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek a különtámogatást igénylők azon csoportjába tartoznak, akiknek egyidejűleg van szükségük átfogó szociális és iskoláztatási támogatásra. A szociá-

lis támogatások egyéni élethelyzetekhez alkalmazkodó napi gyakorlati megvalósulása vezethet a speciális tanulástámogatás eredményességéhez. A halmozottan hátrányos helyzetű gyermekeknek nem külön iskolákra van szükségük, hanem olyan összetett külön megsegítésre, amely a támogató rendszerek nagyon összehangolt működésével válhat lehetségessé. Ebben az összetett megsegítésben a gyógypedagógus szerepe sem nélkülözhető, de kizárólag a gyógypedagógia kompetencia-határain belül. A gyógypedagógus ugyanis nem minden társadalmi probléma „life-manager”-e. A gyógypedagógia azonban rendelkezik – szerteágazó tevékenysége folytán – azokkal a tapasztalatokkal, amelyek kiemelten alkalmassá teszik arra, hogy eredményes közreműködője legyen a különféle segítő rendszerek összekapcsolásának. A gyógypedagógia és a gyógypedagógus-képzés továbbfejlődésének egyik központi kérdése, hogy mennyire lesz képes – saját identitását gazdagítva – együttműködni a különtámogatási szükségletek teljes körű kielégítése céljából a már működő és az újonnan alakuló segítő intézményekkel, szolgáltatásokkal.

Nemzetközi összehasonlítás

A magyar gyógypedagógus-képzés sok tekintetben eltér az Európában kialakult és országonként szintén jelentősen különböző képzésektől. Ezért az általános összehasonlítás szinte alig lehetséges. Néhány kiemelkedően jelentős képzőhely képzési programjainak elemzése és összehasonlítása a hazaival mégis támpontot ad a jellegzetes eltérések megállapítására.

Meghatározó az adott ország közoktatási rendszere, közoktatási törvényei, valamint közoktatási intézményhálózata és ezen belül az integrált oktatás aránya, a különtámogatást nyújtó szolgáltatások kiépítettsége.

Eltérések mutathatók ki a gyógypedagógia kompetenciakörébe tartozó népesség meghatározásában; különösen érvényes ez a tanulási nehézségek, tanulási zavarok, a tanulási akadályozottság értelmezésére.

A pedagógusok és a gyógypedagógusok képzése különböző képzési struktúrákban valósul meg: az egyetemi alapképzésben a legtöbb tanári szak kombinálható valamely gyógypedagógia szakkal, a tanítóképzéssel akkor, ha az egyetemi szinten történik. Gyakori a diplomás pedagógusok gyógypedagógiai kiegészítő képzése. Több országban különvált a gyógypedagógiai tanár- és terapeuta képzés.

A gyógypedagógusok képzési programjaiban napjainkban két típus különül el egymástól: egyrészt a fogyatékos népesség csoportjai szerinti szakos képzés, másrészt a pszichikus funkciók szerinti képzési struktúra (pl. az érzékelésfejlődés és érzékeléstannulás vagy a mozgásfejlődés és mozgástanulás jellemzői valamennyi fogyatékosági csoportban) jellemző.

Különösen eltérőek a képzések az elméleti és gyakorlati ismeretek aránya, jelentősége és időbeli elhelyezése szempontjából. Több országban kétlépcsős pedagógusképzés működik: az egyetemi évek elméleti ismereteinek megszerzése után következik néhány év a gyakorlatban és csak ezt követően kerülhet sor a tanári képesítő vizsgára.

Gyakori a fő- és mellékszakok megkülönböztetése; ez esetben a főszakok mellé egy-egy korosztályra, speciális tevékenységre vagy terápiás eljárások elsajátítására dolgozzák ki a mellékszakokat, pl. a korai nevelés, az autisták nevelése, a művészeti terápiák vagy a technikai, informatikai eszközök alkalmazása az akadályozott fejlődésű gyermekek nevelésében.

A külföldi gyógypedagógus-képzések tanterveiben egyre gyakrabban jelennek meg olyan tantárgyak, témakörök, amelyek a leendő gyógypedagógus jogi, gazdasági, oktatás- és szociálpolitikai ismereteit bővítik

A különtámogatást igénylő gyermekek szükségleteinek kielégítésére felkészült pedagógusok képzésében folyamatosan változások mennek végbe. A közeljövőben várható változások irányai: új képzési igények megjelenése a sérült, akadályozott fejlődésű népességcsoportok egyes szükségletei szerint (pl. az önálló életvezetés formáinak kialakítása, szakmatanulás, tanulássegítés a felsőoktatásban), a határtudományok fejlődéséből származó eredmények gyakorlati alkalmazásának hatására (pl. újabb szocializációs vagy kommunikációs technikák bevezetése), a sérült, fogyatékos, akadályozott fejlődésű csoportok definiálásának folyamatos változása következtében (pl. újabb kórképek, tünet-együttesek, újabb károsító hatások megjelenése).

A gyógypedagógiai tudás szélesebb körű bevezetése a pedagógusok képzésében, valamint a fogyatékos személyekkel szembeni előítéletek csökkentésére irányuló összehangolt törekvések eredményeként a jövőben várhatóan növekedni fog az integrált nevelésben, oktatásban résztvevők száma. Ezzel párhuzamosan növekedés várható a speciális gyógypedagógiai szolgáltatások iránt. A ma elsődlegesen oktatással foglalkozó gyógypedagógiai intézmények többfunkciós gyógypedagógiai intézményekké való átalakulása folyamatban van.

A fogyatékos gyermekeket nevelő családok szociális és gyógypedagógiai terápiás megsegítésének igénye mellett egyre gyakrabban jelenik meg a szülők részéről az az igény, hogy szakszerű tudást szerezhessenek gyermekük nevelésével kapcsolatban. A családok mellett a gyógypedagógiai tudásátadásnak rendkívül fontos terepévé válhatnak a szakképző és a felsőoktatási intézmények valamint a munkahelyek. A gyógypedagógus-képzésben fel kell készülni ezen együttműködési formák és technikák tanítására.

A felnőtt fogyatékos személyek életvezetésének (munkahelyi beilleszkedés, partnerkapcsolat, családalapítás, saját otthon megteremtése, közügyek intézése stb.) segítése ma még gyermekcipőben jár. A Fogyatékosügyi Program megvalósításának egyik területe a fogyatékossgal élő felnőttek életminőségének javítása. A gyógypedagógusok alap- és továbbképzésében ezeknek a gyakorlati ismereteknek a szélesebb körű megjelenése várható.

MESTERHÁZI ZSUZSA

IRODALOM

A művelődési és közoktatási miniszter 14/1994. (VI. 24.) MKM rendelete a képzési kötelezettségről és a pedagógiai szakszolgáltatásokról. Művelődési Közlöny, 1994/20. szám, p. 1245-1251.

[Képesítési követelmény] A gyógypedagógiai felsőoktatás alapképzési szakjainak képesítési követelményeiről. 168/2000. (IX. 29.) Kormányrendelet. Magyar Közlöny, 2000/98.

- CSÁNYI Y. (1991) Integráció – a „normál” pedagógia és a gyógypedagógia új együttműködési formája. *Új Pedagógiai Szemle*, No. 12.
- CSÁNYI Y. (ed) (2001) *Fogyatékos hallgatók a felsőoktatásban*. Budapest, ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar. (Megjelenés alatt.)
- GAÁL É. (2000) A tanulásban akadályozott gyermekek az óvodában és az iskolában. In: ILLYÉS S. (ed) *Gyógypedagógiai alapismeretek*. Budapest, ELTE BGGYFK.
- ILLYÉS S. (1989) *A Főiskola egyetemmé válásáról*. Budapest, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola. (Kézirat.)
- ILLYÉS S. (1996) A Nemzeti Alaptanterv és a fogyatékos gyermekek iskolai fejlesztésének tartalmi szabályozása. *Gyógypedagógiai Szemle*, No. 2.
- ILLYÉS S. (2000) A magyar gyógypedagógia hagyományai és alapfogalmai. In: ILLYÉS S. (ed) *Gyógypedagógiai alapismeretek*. Budapest, ELTE BGGYFK.
- KOVÁCS KRISZTINA (2000) Látássérült gyermekek az óvodában és az iskolában. In: ILLYÉS S. (ed) *Gyógypedagógiai alapismeretek*. Budapest, ELTE BGGYFK.
- MESTERHÁZI Zs. (1989) Modell a kisegítő iskolai szakkollégiumra a tanítóképző főiskolákon. In: FÁBIÁN Z. (ed) *Új modellek a tanítóképzésben*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- MESTERHÁZI Zs. (1990) Was lehrer wissen sollen über lernschwache Kinder in der allgemeinen Grundschule. In: BACHMANN, W. & MESTERHÁZI, Zs. (eds) *Trends und Perspektiven der gegenwärtigen ungarischen Heilpädagogik*. Gießen, Justus Liebig Universität.
- MESTERHÁZI Zs. (1997) Gyógypedagógus. In: BÁTHORY Z. & FALUS I. (eds) *Pedagógiai Lexikon*. Budapest, Keraban Kiadó.
- MESTERHÁZI Zs. (1998a) A gyógypedagógia kompetenciája és interdiszciplináris helyzete. *Gyógypedagógiai Szemle*. (Különszám.)
- MESTERHÁZI Zs. (1998b) A gyógypedagógus-képzés és a tanítóképzés együttműködésének tapasztalatai. In: SCHABLAUERNÉ KERTÉSZ K. (ed) *A tanítók és óvodapedagógusok felkészítése a fogyatékos gyermekek fejlesztésére*. Kaposvár, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola.
- MESTERHÁZI Zs. (1998c) Az óvodapedagógus- és tanítóképzésben gyógypedagógiai ismereteket oktatók felkészítése és továbbképzése. In: SCHABLAUERNÉ KERTÉSZ K. (ed) *i. m.*
- MESTERHÁZI Zs. (2001a) A gyógypedagógiai nevelés mint terápia. *Iskolakultúra*, No. 2.
- MESTERHÁZI Zs. (2001b) *Az egyetemi szintű gyógypedagógia szak indítási kérelmének indokolása*. Budapest, ELTE BGGYFK. (Kézirat.)

